

A FILOZÓFIA KORSZERŰ PROBLÉMÁI

Írta: KORNIS GYULA.

Valamely korszak filozófiai problémakörét, a problémák fölállítását és megoldási módját részint maguknak a gondolatoknak immanens *logikai ereje*, az előző kor alapkérdéseivel való tárgyi összefüggése, részint a gondolkodók sajátos lelki alkata, *egyénisége*, részint végül a *történeti tényezők*: a külső események s a társadalom szükségletei határozzák meg. A társadalmi és állami élet nagy átalakulásai újabb és újabb impulzusokat adnak a filozófiának, bizonyos fokig meghatározzák érdeklődésének irányát smajd ezt, majd azt a problémát tolják előtérbe. Számos filozófiai gondolatrendszer vagy irányzat annyira a történeti élet, a kor eseményeinek és társadalmi, átalakulásának függvénye, hogy a kor a filozófiai rendszerben vagy irányban mintegy belőlről ragadja meg önnönmagát. Lenne jut önismeretre.

A történeti-társadalmi életnek egyik legmélyebbre vágó külső eseménye a háború. Milyen befolyást gyakorol ez a filozófia fejlődésére, történeti menetére, problémáinak alakulására? E kérdésre a történet csak határozatlan választ adhat. A háborúnak közvetlen és közvetett hatása a világgal és étellel szemben való elvszerű egységes állásfoglalásra annyi konkrét történeti föltételtől függ, hogy komolyabb általánosítás, valamiféle szabályszerűség megállapítása jogosulatlanak látszik. Voltak nagyjelentőségű háborúk, melyek a filozófiai alapmeggyőződésre hatást nem gyakoroltak. Sőt némely pusztító történeti folyamat kora egybeesett a filozófiának szülő- vagy megújulási idejével. A harmincéves háború szörnyű viharai közepett született meg a modem filozófia, mint az emberi ész erejében feltétlenül megbízó, racionalizmus: Descartes a neuburgi táborban, mint a háború borzalmait közvetlenül szemlélő katona, bontakozik ki kétségeiből s veti meg rendszerének s ezzel a XVII és XVIII. század gondolkodásirányának alapját. Az optimista Leibniz kora

is elég sok háborús pusztítás szemléletére adott alkalmat. Hege] hatalmas rendszerének alapépítményét a napóleoni ágyúk döngése között alkotta meg. Hogy a külső történeti eseményeknek ilyen ellentétes hatása van a filozófusokra ezek *egyénsége* szerint, legjobba» Fichte és Schopenhauer ellentéte mutatja. Fichte, aki 1795-ben még Kantnak az örök békéről írt munkáját lelkesen magasztalta, másfél évtized múlva a háborút idealizmusának egész erejével és dialektikájával elvileg igazolni törekedett. Viszont Schopenhauer 1813-ban, a németek «nagy évében» a hazafias föllángolás közepett Berlinből a csöndes Weimarba, aztán Eudolstadtba vonul, hogy a harci riadótól, a közügyek zajlásától távol az okság tételének négyes gyökeréről elmélkedjék. Néha egyes természeti események is nagyhatásúak a kor gondolkodásmódjára: a lissa boni földrengés (1755) például a fölvilágosodás korának optimizmusát is erősen megrendítette, mikor a természet pusztító erőit s ezeknek az emberiség jóléte iránt való közömbösségét oly borzalmas módon szemléltette.

A háborúk háborújának a mai filozófusokra való személyes hatását tavalyi jelentésemben rajzoltam meg.¹ Most az a kérdésünk, vajjon milyen problémák jutnak a világháború következtében a filozófiai érdeklődés gyújtópontjába? Már az eddigi jelek szerint is micsoda kérdések válnak túlnyomóan "uralkodóvá?

A filozófiának mindenha kettős föladatköre volt. Az egyik elméleti: a tudás elvi szempontjából való organizációja; a másik gyakorlati: az emberi életnek a tudás alapján való formálása, az emberi tevékenység értékes céljainak kitűzése. A háború természetszerűen a filozófia *gyakorlati problémáit*, az értékkérdéseket állította előtérbe és jó ideig ezeket fogja aktuálissá tenni. A filozófia az emberiség objektív szükséglete, ennek irányát nyilvánvalóan befolyásolja az emberiség sorsának változása. A háború okozta társadalmi átalakulás és lelki változás arra indít, hogy a filozófia az

¹ A háborús filozófia. Athenæum. 1916. évf. 97 — 140 l.

élethez alkalmazkodják. Helyesebben: az élet bizonyos problémákat önkénytelenül kifakaszt s korszerűvé tesz, másokat háttérbe szorít. A következő fejtegetések föladata annak megállapítása, vajjon a világháború következtében micsoda eltolódás állott be s várható a filozófiai problémák aktualitására nézve? E problémák, mint látni fogjuk, nem újak; de most kibontakoztak merev fogalmi hüvelyekből, az egyesek és nemzetek életének ez a kritikus korszaka nagyon intenzív élmények tárgyaivá, valódi életproblémákká tette őket.

A háború mint cselekvésre kényszerítő erő kegyetlen világossággal megmutatta, mi volt bennünk értékes és érték-telen, hol rejlenek igazi erőink és meddig érnek. A békés állapot ezernyi illúzióját oszlatta szét a háború. Ezek egyik legnagyobbika tűnt el akkor, midőn nyilvánvaló lett, hogy a népek kölcsönös viszonyát nem a gondolatok, hanem kizárólag az érdekek kormányozzák: az összekötő erők sokkal csekélyebbek, semmint a szétválasztók. Az emberiség annyi vadságot, ravaszságot, durvaságot s kegyetlenséget mutat, annyira a nietzsche-i «ragadozó állat» erkölcsi színvonalán áll, hogy az az eszményi kép, melyet a XVIII. század racionalisztikus optimizmusa az emberiségről rajongva meg-rajzolt, teljesen elhalványult, sőt szertefoszlott. Ha alkalmat ad is a világháború arra, hogy az ember nagyságánál és technikai erejénél időzzünk, a csodálatos nemzeti szolidaritást, az egyesnek az egészbe való önfeláldozó beolvadását szemléljük s a modern ember dekadenciájára és elpuhultságára vonatkozó vádat megcáfolva lássuk, még inkább arra indít, hogy az ember gyengesége és semmisége fölött elmélkedjünk. Sophoklesnek szép szavát: «Az ember az élők közt a leghatalmasabb» meg kell toldanunk — és a leggyöngébb. Bámulatraméltó, mily ügyességgel tud a teljesen megváltozott feltételekhez alkalmazkodni, mindent hihetetlen mértékben szervezni, hogyan tud a dolgok fölött úrrá lenni; s ugyanekkor megdöbbentő világossággal tűnik ki, mennyire önállótlan ítéletű nyájállat, a pillanatnyi benyomások rabja, a szenvedélyek akaratnélküli bábja: nem az ész, hanem az

indulat uralkodik rajta. Szabadjára tombol az, ami nemünkben diabolikum: mintha az egész világ a kérlelhetetlen pusztításban, a tagadásban lelné egyedüli örömét. Úgy látszik, mintha évezredek élethatalmai, melyek értelmet és értéket adtak az emberiség munkájának, elvesztették volna gyökerüket az ember lelkéből, a legnagyobb célok és javak, melyekre áldozatos lélekkel törtünk, merő csalódások; mintha csak a világháború igazolni akarta volna *G. B. Vico* kétszázéves pesszimista elméletét a történeti élet nekilendüléséről és visszalökődéséről (*corsi* és *ricorsi*): «a népek, miután a barbárságból a civilizációra fölemelkedtek, újra a barbárságba süllyednek vissza, mely rosszabb az elsőnél». A világháború, az embernek ez a nagy tragédiája, a gonosznak az emberi életben való hatalmát jóval nagyobbak mutatta ki, mint hittük. Ha a háború előtt többször felütötte fejét az emocionális, pesszimizmus» mely az élet értékét matematikai problémának nézte s az élet gyönyöreinek és fájdalmainak mérlegét fölállítva, az utóbbiak mennyiségét mérhetetlenül nagyobbak találta s ezért menekülni iparkodott az élettől, melyet a túlnyomó szenvedéssel azonosított: akkor a világháború ehhez lesújtóan kapcsolja hozzá az etikai pesszimizmus kérdését: képes-e az ember a maga erejéből az erkölcsi eszményeket megközelíteni? természeténél fogva nem inkább a gonoszra hajlik-e? van-e a luciferi ember életének értéke? A világháborút, ezt a nagy világfájdalmat, követő korszak szellemének nem jelentéktelen tényezője lesz a pesszimizmus vonás. Ennek egyik forrása a történeti események nyomán támadt hangulat; másik forrása pedig a filozófiai gondolkodásban már a háború előtt is jelentkező változás. Az optimizmus a racionalisztikus korok világfelfogása: a világ lényege a végtelen intelligencia. A XIX. század pesszimistáinak metafizikája a világ alapjává az akaratot, mint vak erőt tette, mely egészen közönyös az egyén boldogságával szemben. A háború előtt föllépő metafizikák tendenciája is részben anti-intellektualisztikus, sőt egyenest misztikus irányú. Most jó a világháború, mely az esz abszolút csődjét jelenti: méhében egy antiraciona-

lista hangulat-filozófiát hordoz. Ha megvolt a XIX. századnak a maga pesszimizmusa, egy időre a mi századunk történeti föltételei még jobban predesztinálnak erre.

Már a világháború előtt hiányzott a moderm életből valamiféle uralkodó középpont; intellektuális és technikai téren bármennyire haladt is az ember, mégis hiányzott belőle az igazi életöröm, a határozott és vidám életérzés, az a naiv optimisztikus lendület és erőtudat, amely pl. a görög felvilágosodásnak, a reneszánsznak s a XVIII. századnak fiát jellemezte, ki büszke volt az ember nagyságára, a mindenségben elfoglalt helyzetére. Az élet részben meg volt hasonolva önmagával; az ember hiába küzdött, hogy az élet sokféléjébe egységet vigyen be, hiányzott belőle a legalább alapvonásai-ban egységes értékfelfogás és célkitűzés, mely a kevésbbé differenciált lelkű korokat jellemezte. Ha ez így volt a háború előtt, mennyivel ziláltabb lelkű, az étellel szemben tanácstalanul álló most az emberiség? mennyivel siketítőbb a háború után az élet diszharmoníája? Vagy talán a háború mélyen megrendítő élményei következtében az emberiség életérzésének gyökeres átfordulása megy végbe, az élet mélysége és bensősége növekedik s így a háború az élet értékelése szempontjából is kegyetlen, de megújító kiválasztási folyamat?

A világháború előtti ember mindazt az értéket, melynek megvalósítására a tudományban, erkölcsben és művészetben törekedett, a *kultúra* szóban foglalta össze. A háború a legfőbb kultúrai értékek borzalmas tagadása: megsemmisítése erkölcsi kódexünknek, a humanizmusnak, becsületnek és jognak, elpusztítása a szép ideálját megvalósító műalkotásoknak. Ismét pesszimiztikus formát ölt a kérdés: vajjon a kultúra nem a hatalmi ösztönnek csak raffináltabb s annál kegyetlenebb eszköze-e? az élet legfelsőbb kulturformái is nem a legalsóbbrendű ösztönerőknek pusztán külső átalakulásai? amit kultúrának nevezünk, nem merő kulturkomédia-e? A háború alatt és után nagy revízió alá kerül a kultúrának mint történeti produktumnak fogalma. A háború kegyetlen határozottsággal mutatta ki — amit különben

már előbb is sokan éreztek s Eucken ragyogó módon ki is fejezett — hogy a kultúra bármily nagyot alkotott is, egyoldalú maradt: részint csak a megismerés pusztá fokozása, sokszor lapos intellektualizmus, részint a gazdasági erők hihetetlen megsokszorozása és az élet külső kényelmének emelése, avagy merő technicizmus. A kultúra szinte határtalanul fokozta az ember erejét a külső világgal szemben, de ugyanekkor veszélybe hozta az embernek a világgal szemben való önállóságát és bensőségét, a *cultura animi-t*. A kultúra a maga nagyszabású külső formáinak ragyogásával nem védte meg az életet a belső elszegényesedéstől, a fenyegető lelki ürességtől és ellaposodástól: nem tudott az életnek tartalmat és értelmet, öntudatosságot és benső mozgalmaságot kölcsönözni. Ez az ellentét mindenha megholt, de soha ilyen kiélezetten. Az ókor a külső és belső életáramot viszonylag tűrhető harmóniába egyesítette; a középkor mindent transzcendens értékekre vonatkoztatva, biztosította a világ és az élet összhangját a lélek bensőségének túlnyomósága mellett. Az újkor a kultúrát mindinkább a külső világra korlátozta, a belső élet terjedelmét lassankint összeszűkítette és egységét fokozatosan elvesztette; egyoldalúvá és a lélek számára elégtelenné vált. Ezért mind égetőbbé és komolyabbá lesz a vágy a külső és belső egyensúlyának helyreállítására.

A kettő ellentétének egyik főforrása a modern ember munkájának természete. A munka erkölcsi értelemben az az erő kifejtés volna, mely megvalósítani törekszik azt, amit értékesnek tartunk. Az érték átélése és tudatossága, másrészt a munka között nagy szakadék támadt; a munka a lélektől elszakadt, az értékkel szemben közömbössé vált, öntudatlan eszköz lett, lelki tartalma kihullott, pusztá technikává silányult, mely vakon halmozza alkotásait. Az emberek mind nagyobb tömege áll munkájával szemben idegenül. A kultúra túlnyomóan technikai jellegénél fogva mindig több embert formál átlag-lénnyé, magából az emberből is gyan munkát farag, mely elveszti egyéni természetét, a harmonikus egész embert specialistává darabolja föl. Sietős

léptekkel közeledünk a falanszter-rendszer laposra esztergályozott világa felé.

A világháború még inkább lefokozta az egyéniség szabad kialakulásának lehetőségeit. Az egyes vaskapcsokkal van az egészhez fűzve, mely nemcsak a külső cselekvések módját, hanem a gondolkodás és *érzés* irányát is majdnem abszolút módon meghatározza. Az egyént az élet körülötte zajló hullámai ellenállhatatlanul magukkal ragadják, az egyesnek csak a közösségtől kiszabott munka teljesítése kölcsönöz jelentőséget és értéket, saját egyéni természetének mind kisebb tér jut a szabad választásra és döntésre, az ember most valóban a milieu terméke. Az egyéni képesség úgyszólván közömbös adattá silányul, a sors vak hatalmáé a döntő szó. Az egyén fejlődése és sikere annyira a véletlennek, a külső feltételeknek függvénye, mint az időjárásnak a jó termés: életének menetét szemlélheti, de rajta nem változtathat, a magától tovasodródó történeti élet egy hullámvetésének tudja csak magát. Az egyén már eleve letompítva érzi a XVIII. század történetfilozófiájának egyik fő problémáját: hogyan egyeztethető össze a szabadság és a szükségképiség az ember történetében? vájjon az ember, ez a zoológiai parvenü, nem indokolatlan nagyzással, antropocentrikus göggel követel-e magának különleges helyzetet a természet mechanikai háztartásában? nem uralkodik-e az ő életén is ugyanaz a szükségképi törvényszerűség, mely a csillagos ég jelenségeit kormányozza?

A világháború még jobban kiélezte azt az antinómiát, mely az élet individuális és szociális igényei közt fönnáll. Az újkor arra volt büszke, hogy fölszabadította az egyént, a,z élet súlypontját az egyénbe toltta át, szabad kibontakozást biztosított neki. A modern élet gazdasági átalakulása azonban megint olyan szociális kultúrát teremt, mely az egyén sajátos értékét lefokozza, csak a közösségen belül ruházza lel az egyest értékkel. A világháború a történet menetének ezt a szocializáló tendenciáját hihetetlen mértékben fokozta: mindent uniformizál, szinte túrhetetlenül szkémákba merevít. Most mindent a közösség határoz meg, de ezzel az egyéni

élet lendületét leköti, az egyént megmerevíti, önállóságát úgyszólván maradék nélkül elkobozza. A közösséget érdeke most arra kényszeríti, hogy mindent erővel a legtökéletesebben szervezzen, már pedig minden szervezés épen abban áll, hogy az egyénit korlátozza, vagy legalább is lecsiszolja s a közös cél alá rendeli. A szociális kultúrának a háborútól ránk kényszerített, eddig csak utópiákban és államregényekben képzelt, de most valóságra vált formái megint csak fokozzák a modern élet lelki válságát. A háború alatt ezt a helyzet kényszere, a végső cél indokolja. De nem félő-e, hogy a háború után is az élet súlypontja a mindent mereven egyenlősítő közösségbe helyeződik át, a kultúra pusztá jólét-kulturává, lapos utilitarisztikus, folyton csak a kellemesre és hasznosra, pusztán az ösztönszerű életigények kielégítésére szorítkozó, csupán az érzéki lét körében mozgó «műveltséggé» válik? Nem kell-e a jövőben aggódnunk, hogy a tömeguralom elapósítja az ügyis technikai és gazdasági jellegéből oly nehezen fölemelkedő kultúrát? nem veszedelmes-e a szellemi élet szintájára, ha a tömeg ízlése válik minden érték mértékévé s a mennyiség lép a minőség helyére? Ha csak a társadalmi jólét, a higiénikus és gazdasági szempont az egyedüli érték-mérő, ha a haladás csak a kényelmes élet kultuszában áll: akkor az egész emberiség története nem egy lehetetlen erőlködés, a kultúra nem a legnagyobb devalváció-e? A pusztá egyéni és társadalmi jólét nem tudja igazolni az életet s értelmet kölcsönözni neki. Sem az individualisztikus, sem a szociális kultúrának nem lehet a boldogság a végső szankciója. Ha ez volna, akkor a kultúra csak nehezebb és fáradtságosabb útja volna az önfenntartásnak, ezt a célt azonban a legsőbb rangú lények sokkal könnyebben, nem ilyen kerülő úton érik el. Az emberiség a békében sem érezte magát olyan boldognak, mint ahogy esetleg külsőleg mutatta: a kulturszkepszis mindig a gyökerén rágta. Valószínű, hogy a kultúra gögös alkotásaiból most még nagyobb a kiábrándulás: a rousseai probléma ismét sok lélekből halálos komolysággal tör elő.

A világháború próbaköve annak, vajjon milyen eszmének

és érzésnek van a modern emberiség fölött a legnagyobb hatalma? Ha az újkor elején a vallásos eszme volt az uralkodó és a háborúskodás egyik legfőbb forrása, most ezt a szerepet a nemzeti eszme vette át. A világháború egyik fogy ökor β _ a nemzeti kultúrák expanzív ereje. Az ú. n. kultur-pacifizmus azt hiszi, hogy a kultúra fejlődése biztosítja az örök béke megvalósulásának lehetőségét: ha a kultúra bizonyos fejlődési fokot elért, akkor nemzetközi szervezetek alakíthatók, melyek a racionális érdekkapcsolatok alapján megakadályozzák a háborút. A világháború azonban különösen élénk világitásba helyezte a nemzetnek nem-racionalisztikus, hanem a származás, nyelv, történeti hagyomány stb. közösségén nyugvó természetét, melynek az érzelem adja meg sajátos pszichológiai jellegét, ez pedig másképp köti össze az embereket, mint az észszerű érdek. Csak a nemzeti közösségben megy végbe valóságos fejlődés s nem a nemzetköziben: csak a nemzeti közösség, a kultúra eredeti teremtmője. Ezért van a nemzeti kultúrának sajátos, lényegében különzerű és utánozhatatlan természete. A kultúrából csak az válik nemzetközivé, ami racionális. Ha többről van szó, mint tiszta racionális igazságokról, ha érzelmeken nyugvó értékelések forognak szóban: megcsökken a nemzetközi együttműködés lehetősége. A XVIII. század azt hitte, hogy valamennyi életrendnek természetes, azaz észszerű és egyetemes szabályozása lehetséges: észszerű vallás, észszerű jog, észszerű nevelés, mely valamennyi emberre nézve egyformán kötelező. A nemzeti kultúrák fejlődé^r e történetellenes gondolatot kézzelfoghatóan lecáfolta s fölvilágosodás kora ilyen igényeit valóra nem váltotta. A történeti-nemzeti élet erősebbnek bizonyult, mint? Minden élő kultúra történetileg egyéni és nemzeti, sem e nemzetközi szervezet tartalmat nem kölcsönözhet neki: a nemzeti kultúra eredeti, a nemzetközi pedig csak levezetett. A nemzeti kultúrának külső kerete az állam, az állami egységben szervezett nép pedig fejlődése közepett expanzióra való törekvést mutat. A nemzeti kultúra sikere a békében már egyenlőtlenséget teremt a nemzetek közt s az állami akaratot hatalmi terjeszkedésre indítja, az egyik

nép műveltségének a másiké fölé való kerekedése természet-szerűen új politikai igényt támaszt, háborús előkészültre ingerel, az állam hatalmi aspirációit növeli. Ezek azonban megint visszahatnak magának a kultúrának fokozására: az iparnak, gazdaságnak, technikának, tudománynak, nevelésnek fejlesztésére. Az állami hatalom elernyedésével együtt a kultúra is számos indítóerejét elveszti és lendület helyett quietisztikus vonásokat ölt. Itt tehát megint a kultúra egy tragikus vonása tárul elénk: úgy látszik, mintha a nemzeti j kultúrák fejlődésének egyik rugója éppen a háború volna (v. ö. Németország, Japán stb.), s amíg fejlődő nemzeti kultúrák lesznek, háborúk is lesznek, melyekben amazok erői küzdenek.¹ A kollektív fejlődés formája is szükségképen a küzdelem. Itt is tehát súlyos problémával állunk szemben: hogyan biztosítható a nemzeti kultúráknak és az egyetemes emberi kultúrának összhangja s ezzel a világ egyetemes békés fejlődése? Ha előbb az egyénre nézve kérdeztük: hogyan egyeztethető össze az egyéniség szabad kibontakozása és a közösség szervezett egysége, most ugyanez a kérdés a kollektív lélekre vonatkozó formát ölt: hogyan hozható harmóniába a nemzeti -egyénségek kultúrájának szabad fejlődése és a világkultúra felsőbb egysége?

A világháború reneszánszát fogja jelenteni a történetfilozófia tartalmi problémáinak. Kant a kritizmus ismeretelméleti vizsgálatait csak a matematikai és a természet-tudományi ismerés természetére korlátozta. A szellemi tudományokban, főkép a történelemben, végbemenő ismerésre s ennek érvényére vonatkozó problémák elsősorban módszertani vizsgálatok kapcsán vetődtek föl s csak ¹ésőbb, a XIX. század utolsó évtizedében fordul a neokantianizmust történeti ismerés kérdése felé. A történettudománynak ezt ismeretelméletével és logikájával, azaz a formai történetfilozófiával

¹ Hogy a *történet* és *tudatosság* hogyan kapcsolódhatik össze, illetőleg: a kettő szintézise, a *fejlődés tudatossága* mily világosan jelentkezhetik a nemzet lelkében: legjobban Anglia és Németország antagonizmusa, mutatja.

Szemben háttérbe szorultak a tartalmi történetfilozófia kérdései, amelyek főképp a XVIII. század végét és a XIX. század elejét foglalkoztatták. Ezek a történet folyására, tényezőire, az utóbbiak jelentőségére vonatkoznak: mennyiben függ a történet menete a fizikai, egyéni és szociál-pszichikai tényezőktől? E kérdésre való egyoldalú feleletként jelentkezett a milieu-elmélet, a rasszok romantikája, a túlzó individualisztikus és kollektivistikus történeti fölfogás, a hősök kultusza s a tömegek mindenhatóságának elmélete, az emberi fejlődés általános menetének és irányának különféle «törvényeire» vonatkozó elmélkedések. Ezek a problémák most ismét élénk érdeklődés tárgyává lesznek, a világháború új szempontok megvilágításával aktualizálja őket. Ennek egyik jele, hogy mennyire föllandult már a háború alatt a nemzeti lelkek és kultúrák összehasonlító elemzése. A harcoló felek vizsgálják egymás nemzeti lelkét, gondolkodás- és érzésmódját, művelődésének formáit, mert a háborút a nemzeti lelkek és kultúrák próbakövének tekintik. Önkénytelenül is a szelekció gondolata érvényesül, melyet Hegel a jobbik győzelmének nevezett, Darwin pedig a fejlődésképesek fennmaradásának hívott: a háború a nemzetek nagy értékelője, csak a nemesebb lelkű és igazibb kultúrájú nép győzedelmeskedhetik.¹

Ha eddig hideg fogalmi boncolás tárgya volt a hegeli probléma: van-e észszerűség a történetben? vájjon a logikum, vagy pedig az alogikum véletlen játéka uralkodik-e benne? — a világháború most közelebb hozta e kérdést lelkünkhez, benső és mély élmények háttérbe állította. Vájjon az egyedek és nemzetek minden felsőbb értelem nélkül tusakodnak-e egymással, vagy talán páratlan küzdelmük valami abszolút, valami egyénfölötti értékek megvalósításának öntudatlan eszköze? Az ember története az idő árljától való tovasodtatás-e, vagy pedig épen az idő ellen irányuló küzdelem, arra való törekvés, hogy az események merő tovairamlásából valami értékest, maradandót megmentsünk, az örökkévaló igazságtartalmat megközelítsük, mely túlemel a merő

¹ V. ö. *Komis*: A háborús filozófia. Athenaeum. 1916. évf. 108. sk. lk.

időn? mi értelme van az emberi történetnek? hogyan viszonylanak az idő- és egyénfölötti értékek az időben folyó és egyéni történethez? A történeti élet pusztán biológiai természeti értelem nélküli történés-e vagy pedig valami^ értelem, λόγος, uralkodik rajta, mely a történeti világidőben szétszórt töredékeit is egységes kosmoszá formálja? — A most következő időkben oly erővel tolakodik majd a gondolkodók figyelmének fókuszába a haladás problémája, mint még soha: van-e értékbeli emelkedés az emberi történetben? mi a jelentősége az értelmi, erkölcsi és hedonikus «haladásnak»? szólhatunk-e egyáltalán a szó ideális értelmében haladásról?

*

Az élet értékének, a külső világ és a lelki bensőség összhangjának, az egyén és a közösség viszonyának, a kultúra értékeszméjének, a nemzeti és világkultúra kapcsolatának, a történet értelmének itt csak vázlatosan fölvetett problémái csupán egyik körét alkotják azoknak a kérdéseknek, melyeket a világháború a fogalmak hidegebb világából most annyira közel hozott hozzánk: ezek ősrégi, sokszor megvitatott kérdések, de most intenzív élmények avatják őket különösen komolyakká, korszerűekké és kikerülhetetlenekké. Még nincs vége a nagy világválságnak, de már a filozófiában ezek a problémák bontakoznak ki legnagyobb erővel és a legsűrűbben. Jelentkezésük módján még sokszor kiütözik a háború zavaró hatása: ez főképp a problémák helytelen fölállításában nyilvánul. Itt csak a kultúra kérdésre utalok. Sokan a világháború borzalmas tényeiből a kultúra értékelenségére következtetnek: mire való a kultúra, ha nem tudja elejét venni ilyen világválságnak? A probléma ilyen fölállítása összetéveszti a kultúrát, mint *értékeszmet* s a kultúrát, mint *történeti produktumot*. A kultúra, mint az emberi alapértékek foglalata, mint eszmény továbbra is érvényes (hisz minden harcoló fél reá hivatkozva s nevében cselekszik), melyet munkánkkal megvalósítani, illetőleg megközelíteni kötelességünk. A világháború csak azt mutatta meg, hogy a

kultúra eszményének megközelítésében az emberiség a szó igazi értelmében még csak nagyon keveset haladt, a kultúra, mint történeti produktum még aránytalanul kisszerű; többet mutatott, mint a mekkora volt. Nem a kultúra eszményei bizonyultak szűkeknek és értéknélkülieknek, hanem az ember mutatkozott hozzájuk mérve törpének. A kultúra eszméjében rejlő ideálok: az igazság, jóság és szépség nem tehetők felelőssé azért, hogy az emberiség csak ennyire tudja fölismerni és megközelíteni őket. Aki a fönnebbi módon állítja föl a problémát, az már abban a *πρώτον φεῦδος*-ban leledzik, hogy összezavarja az értékelméleti és a történelmi-pszichológiai szempontokat. Az érték kérdése független attól, vajjon az ember mennyire tudja megvalósítani; értelmetlen beszéd pl. az erkölcsi törvényeknek a háború alatt való megingásáról beszélni: az emberi gonoszság ép oly kevéssé érinti az erkölcsi értékek méltóságát, mint az örültség a logikai törvények érvényességét. A kultúra szónak kettős értelme van: nemcsak *eredményt*, hanem *végtelen föladatot* is jelent. Az eredmény, az alkotás mindig kisebb marad, mint a mekkorát az érték, a föladat követel: épen ezért a kultúra, mint az értékek valóra váltása soha sem áll meg, innen a fejlődés lehetősége.

A most következő kor, mint a nagy tűzvész romjai eltakarításának és a minden irányú újjáépítésnek ideje, a *cselekvés* kora lesz. A háború után fölmerülő föladatok az ember erejét a maguk nagyságával és komolyságával vonzani és lekötni fogják; az élet mindenütt gyorsabb folyásba, fölfelé irányuló mozgásba jut és oly követeléseket támaszt, melyeknek a hagyományos megoldások alig felelnek meg. Kicsinynek érezzük képességünket, mert föladataink óriásivá nőttek. Az élet problémája sohasem állott tudatosabban és oly nagyméretű kiterjedésben az emberiség előtt, mint a béke *confessio magna*-ja után. A legerősebb vágy fog támadni arra, hogy az élet sokféléjébe egységet, koncentrációt vigyen bele, új életszintézist, új orientálási elvet, az elrendeződés oly célját keresse, mely az élet egész szélességére és mélységére vonatkozik s kiterjed az egyénre és a közösségre, a tudó-

mányra, művészetre és erkölcsre. Mindenki érzi, hogy ezt a világot és minmagunkat át kell formálni, de nagy viták várhatók: vajjon milyen értéktábla szerint? Az egy ideig várható pesszimizmus a kiábrándulás hangulatával előbb-utóbb el fog tűnni s győz az élet sokáig el nem nyomható természetes vitalitása és ezzel az életfölfogás optimizmusa.

A szenvedés nemcsak arra való, hogy az életfölfogást a pesszimizmus sötéttségével színezzé, hanem az erővel teljes és mély élet kelléke is: a mélyen megrendítő szenvedés szükséges az életnek belül való megragadásához, a felsőbbrendű szellemi élethez, a lélek bensőségének fokozásához. Ha igaz, hogy az élet csak az ellenállásokkal való küzdelemben fejtheti ki teljes tartalmát, akkor most bőven vannak akadályok, melyeket le kell győznünk s melyek által emelkedhetünk. Most még az ember a reflektáló töprengés útján bolyong ugyan, de a rendkívüli feladatok láttára a cselekvés örömteli bizalma és bátorsága fogja megszállni, abba-hagyja az egyideig túltengő kritikát és szkepszist és építeni kezd. A világ legsúlyosabb szellemi krízise után az ember ismét föl fog emelkedni: az ösztönszerű bizalmat fölváltja majd a gondolkodóbbak körében az optimizmus tudatos-sága, az élet tudatos kimélyítésére való törekvés; hinni kezd benne, hogy az élet formálását, a gondolkodástól kitűzött értékek irányában tudatosan lehet véghezvinni s hogy a fejlődés nem a véletlen, hanem az emberi akarat műve: a mi világunk nem ugyan a tiszta ész birodalma, mely nyugodtan és biztosan irányít, de a pusztá esztelenségé sem, hanem olyan világ, melyben az ellentétek küzdenek egymással. Az újraépítés nagy cselekvéseinek korszakában a fokozott akaraterő fogja biztosítani a lélek egyensúlyát és szabadságát. S ekkor az ember tudatára fog jutni annak, hogy élete nem az elháríthatatlan sorsnak, hanem önönmagának tudatos műve lehet: végső fokon nem a korok hozzák létre az embert, hanem mégis csak az ember formálja a korokat.

Ha eddig eléggé filozofáló korban éltünk, a következő korszak még filozofálóbb lesz: önkénytelenül erre indítja az élet. A filozófiának a tudás természetére vonatkozó, teoré-

tikus problémái azokat vonzzák, akik a *tudáson*, az ismereten keresztül jutnak a filozófia birodalmába. A filozófiának az élet formálására vonatkozó gyakorlati problémái, az értékkérdések azonban, melyeket most a történeti helyzet különös aktualitással ruház föl, mindenkit közvetlenül érdekelnek: a tömegek nem a tudáson, hanem az *életen* keresztül kezdenek filozofálni. A filozófia történetének tanúsága szerint minden olyan korszakban, mikor a filozófia praktikus kérdései jutottak túlsúlyra, a mélység helyébe a terjedelem lépett; a nagyobb terjedelem pedig nem igazi kárpótlás a gondolatok tudományos energiájának veszteségeért. Ilyenkor közel a veszély, hogy a filozófia elveszti tudományos jellegét. A görög filozófia hanyatló korában hasonlíthatatlanul nagyobb számú volt Epikurosnek, mint Platónnak vagy Aristotelesnek a követője. A görög decadence filozófiájához hasonló ebből a szempontból a XVIII. század praktikus racionalizmusa, melyben a tiszta teoféfikus érdeklődést egészen kiszorítja a gyakorlati: a Locke és Leibniz filozófiájának ellaposítása mellett népszerű «életfilozófiák», «az emberől való elmélgedések» uralkodnak. Ilyesminek jelei ma még nem mutatkoznak. Rajtunk is áll, hogy a következő korszak filozófiájára, melynek középpontjába a történeti élet föltételei a gyakorlati problémákat helyezik, ne legyenek alkalmazhatók a jellemzett korok történeti típusának eddig bizonyos szabályszerűséggel mutakozó vonásai.